

سیر تحول عمارت فتحعلی‌شاهی شهر قم در اسناد

احمد جمراسی^۱

چکیده

شهر قم از شهرهای قدیمی ایران است که در سال ۲۳ هجری توسط مسلمانان فتح و با مهاجرت اعراب اشعری (سال ۸۵ هجری) و حضرت معصومه (س) (۲۰۲ هجری) به کانون مکتب فقهی شیعه در جهان اسلام تبدیل گردید شهری که حاکمان اسلامی به‌ویژه شیعیان آل بویه، صفویه و قاجار به آن توجه نموده و در آن موقوفات و ابنیه‌های زیادی ساختند. از جمله این موقوفات عمارت فتحعلی‌شاهی^۲ بود که در سال ۱۲۱۸ هجری قمری به دستور فتحعلی‌شاه قاجار برای استفاده حکام، شاهزادگان و علما به هنگام زیارت حرم مطهر حضرت معصومه (س) ساخته شد، این عمارت قبل از تخریب در سال ۱۳۳۳ خورشیدی و ساخت مسجد اعظم قم در محل آن به‌عنوان مدرسه باقریه از نوع مدارس جدید که ساخت آنها بعد از انقلاب مشروطه در بیشتر شهرها رایج شده بود استفاده می‌گردید. این پژوهش با بهره‌گیری از مطالعات کتابخانه‌ای، بررسی اسنادی، مصاحبه و بازدید میدانی و با روش توصیفی-تحلیلی تنظیم شده است. اهداف این پژوهش، مطالعه ساختار فیزیکی، فرهنگی و سیر تغییر و تحول عمارت شاهی قم در اسناد، باتکیه بر اهمیت حفاظت از این نوع آثار، به‌عنوان حلقه‌های به‌هم‌پیوسته فرهنگ و تمدن کشور عزیزمان ایران در جهانی که دولت‌ها سعی دارند با ثبت تعداد بیشتر آثار فرهنگی و تاریخی در سازمان فرهنگی یونسکو از آن به‌عنوان صنعت توریسم با بازدهی فوق‌العاده استفاده نمایند.

واژه‌های کلیدی: قم، عمارت شاهی، مدرسه باقریه، مسجد اعظم، فتحعلی‌شاه

۱. دانشجوی دکترای تاریخ دانشگاه لرستان و کارشناس مرکز کتابخانه و مرکز اسناد آستان مقدس قم، ahmad.jamrasi@gmail.com
۲. به‌نوشته مرحوم عباس فیض، سنگ‌نوشته وقف‌نامه عمارت شاهی به‌دلایل نامعلومی ناپدید شد و وقف‌نامه موجود، سیاهه وقف‌نامه اصلی می‌باشد.

قدمت شهر قم براساس کشفیات باستان‌شناسان در منطقه قم‌رود، تپه روستای صرم در بخش کهک و آتشکده قلعه دختر قم به هزار هشتم قبل از میلاد و براساس تاریخ اسطوره‌ای به زمان طهمورث دیوبند پیشدادی یا کیخسرو کیانی بر می‌گردد (احمدی زادگان، ۱۳۹۳: ۳۷-۴۷). در این خصوص مورخانی همچون احمد بلاذری، ابن اعثم کوفی، حسن ابن محمد قمی، یعقوبی، حمزه اصفهانی و شاعر پُرآوازه ایران ابوالقاسم فردوسی آن را از شهرهای پیش‌ازاسلام در منطقه مدی (مادی) و گروه دیگری چون یاقوت حموی در معجم البلدان، قزوینی در آثارالبلاد و ابودلف عجلی در سفرنامه آن را از شهرهای مستحدثه اسلامی توسط مهاجرین اعراب اشعری کوفه در زمان حاکمیت حجاج ابن یوسف ثقفی بر عراقین می‌دانند. در اشتهار این شهر به «قم» نیز اقوال گوناگونی از طرف مورخان و جغرافی‌دانان به‌ویژه نویسنده کتاب تاریخ قدیم قم ارائه شده است عده‌ای این نام را به دلیل جمع شدن آب رودخانه انار بار در این نقطه معرب و مخفف کبود دشت، کومه (چادر رهمداران) زبان فارسی یا لغت قمقمه زبان عربی به معنای تجمع آب نوشته و عده‌ای دیگر آن را اختصار ده گمیدان از شش دیه موجود در این نقطه به نام‌های ممجان، قزداق، مالون، جمر، سکن، جلنبا دان و گمیدان می‌دانند (قمی، ۱۳۸۴: ۱-۲۳) و در نهایت گروه دیگر از جمله سید حیدر بیات (ترک‌پژوه معاصر) با استناد به کتاب دیوان اللغات ترک محمود کاشغری واژه قم را لغت ترکی به معنای تجمع شن و ماسه به خاطر جریان آب رودخانه تیمره یا همان لغت ترکی تیمور به معنی آهن معرفی نموده اند (جمراسی، ۱۳۹۳: ۳۸-۴۰).

مطالعات نشان می‌دهد مقبره حضرت معصومه (س) و احادیث مختلف در منابع روایی مذهب تشیع درخصوص فضیلت شهر قم از عوامل اصلی توجه حکام اسلامی به‌ویژه شیعیان آل‌بویه، صفویه و قاجاریه^۱ به این شهر می‌باشد، آنها تحت عنوان اقطاع و موقوفه در این شهر مدرسه، مسجد، آب انبار و غیره احداث نموده حتی به خاطر رویکرد یاد شده، بعضی از پادشاهان صفوی چون شاه صفی، شاه عباس دوم، شاه سلیمان، شاه حسین و پادشاهان قاجاریه مانند فتحعلی‌شاه و محمدشاه و شاهزادگان دیگر وصیت کردند در آستان حرم حضرت معصومه (س) به خاک سپرده شوند. در این میان بیش از همه فتحعلی‌شاه قاجار به‌جهت نذری که برای پیروزی بر رقبای سیاسی خود کرده بود به قم توجه نمود و بعد از استحکام قدرت مالیات قم را تخفیف، گنبد و ضریح حرم مطهر را مطلقاً محل دارالشفای بیماران و سد آب قم را تعمیر نمود، همچنین مقبره‌ای برای خود در صحن عتیق ساخته و از همه مهم‌تر، عمارتی به شرح زیر موسوم به عمارت شاهی احداث نمود.

۲. پیشینه تحقیق

اگرچه پژوهشگران زیادی راجع به تاریخ، جغرافیا، مدارس، شخصیت‌های مذهبی و سیاسی شهر قم از جمله حضرت معصومه (س) و علمای ساکن در این شهر کتاب و مقالات زیادی نوشته‌اند ولیکن راجع به عمارت فتحعلی‌شاهی به غیر از اشارات سیاحان خارجی، ناصرالدین‌شاه قاجار و مرحوم عباس فیض در کتاب‌های جدی فروزان و گنجینه آثار قم و آقای عباسی راجع به مدرسه باقریه در کتاب تاریخ معارف قم کسی دیگر راجع به آن مطلبی ننوشته است، از این جهت این مقاله تنها پژوهش صورت‌گرفته در این مورد است.

۱. ابوالقاسم ملقب به کافی الکفاه و صاحب ابن عباد در سال ۳۲۴ هجری قمری و در سال ۳۷۵ فوت شد، او یکی از نوابع روزگار آل بویه به شمار می‌آید، صاحب ابن عباد در طول حیات پربار خودش پیش از ۳۸ کتاب نوشت و چندین کتابخانه احداث نمود.

۳. روش تحقیق

این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و بهره‌گیری از اسناد نویافته در موزه و مرکز اسناد آستان مقدس یعنی نقاشی باقیمانده از صورت شاهزاده احمد میرزا عضالدوله یکی از ۵۳ قطعه از نقاشی‌های منتقل‌شده به موزه بهارستان تهران، مکاتبات اداری بین آستان و مقامات دربار پهلوی دوم و مصاحبه با خادمین بازنشسته حرم و کهن‌سالانی که در دوران کودکی دانش‌آموز مدرسه باقریه بودند و همچنین مطالعات میدانی به‌صورت بازدید از قسمت‌های مختلف مسجد اعظم به‌ویژه از پایه‌های آجری باقیمانده از این عمارت به‌هنگام بازسازی صحن مسجد در سال ۱۳۹۶ خورشیدی تهیه شده است.

۴. موقوفه عمارت فتحعلی‌شاهی

براساس شواهد باقی‌مانده، عمارت فوق به مدت دو قرن یکی از مجلل‌ترین بناهای قاجاری در کنار حرم حضرت معصومه (س) بود به‌نحوی که توجه هر بازدیدکننده‌ای را به خود جلب می‌کرد، کنت دو سرسی، سفیر فوق‌العاده فرانسه به ایران، در سال ۱۲۵۵ هجری قمری (۱۸۳۹ میلادی) از این عمارت با عناوینی چون ساختمان بزرگ، کاخ عظیم حاکم شهر با حوضی پر از آب و نقاشی‌های دیواری زیبا با ورقه‌های طلا و رنگ‌های زنده یاد می‌نماید که به‌علت عدم توجه و تعمیر در حال ویران شدن است (موسوی خلخالی، ۱۳۸۶: ۱۵۱). اعتمادالسلطنه نیز در سفرنامه خود به قم به همراه ناصرالدین‌شاه در سال ۱۳۰۵ هجری قمری نوشته است: «مدتها بود این عمارت را ندیده بودم همان طور که ذکر شد کیکاوس میرزا پسر خسرو میرزا در ایام حکومت خود این است در تالار بیرونی صورت فتحعلی‌شاه را با قریب صد و پنجاه نفر از شاهزادگان که در آن زمان حیات داشته کشیده است» (قاضیها، ۱۳۸۱: ۱۰۳ و ۱۴۸). جرج ناتانیلی کرزن نیز در کتاب ایران و قضیه ایران بعد از توصیف شهر و قم و آبادانی‌های فتحعلی‌شاه و نام بردن از عمارت شاهی قم به‌عنوان یکی از چند عمارت شایسته کشور در این شهر نوشته است: «شهر قم به‌راستی وضع ممتازی دارد که شاید در نظر محل مناسبی برای پایتخت شدن جلوه نماید» (صاحبی، ۱۳۸۴: ۱۴۸). همچنین هانری رنه آلمانی در سفرنامه خود به‌مناسبت مسافرت‌های او در سالهای ۱۳۱۶ هجری قمری (۱۸۹۹ میلادی) و ۱۳۲۴ هجری قمری (۱۹۰۷ میلادی) تهیه کرده است نوشته است: «در مجاورت قبرستان بزرگ قم بنائی است از شاهکاری بسیار ممتاز و زیبا ولی متأسفانه مشرف به خرابی است و اگر تعمیر نشود پس از چندی گنبد آراسته آن با کاشی‌های نفیس طلایی‌رنگ از میان خواهد رفت» (همان: ۲۲۷). همچنین عباس فیض، مورخ مشهور قم در علت ساخت آن نوشته است:

«چون محل مناسبی برای آسایش پادشاهان در شهر قم وجود نداشت و سلاطینی که بدین شهر نزول اجلال می‌فرمودند ناچار بودند در خارج شهر در سراپرده مخصوصی که برای آنها به پا می‌داشتند توقف فرمایند و این معنی در حقیقت نقص بزرگی بود که متوجه مردم این شهر می‌شد بلکه برای آستانه مقدسه شایسته نبود که برای پذیرایی از مهمانان محترم خود مکان مناسبی نداشته باشد از این جهت فتحعلی‌شاه در سال ۱۲۱۸ قمری یعنی همان سالی که مشغول تذهیب گنبد مطهر بود دستور داد تا در بقیه اراضی بین‌السدین به تناسب محل و گنجایش زمین عمارت مجلل و محکم یکی مخصوص پادشاه دیگری به منظور حرمسراء و سومی برای سکونت وزراء و سایر ملتزمین با تمام امکانات و تشریفات بنا نمایند» (فیض، ۱۳۲۴: ۱۰۴).

این کاخ سه عمارت داشت:

الف) عمارت اول به شاه اختصاص داشت به‌همین علت بر دیواره بزرگ آن تصویر فتحعلی‌شاه با تاج کیانی و شمشیر مرصع بر روی تخت طاووس نقاشی شده بود.

ب) عمارت دوم یا حرمسراء، به اهل حرم شاه اختصاص داشت و به‌همین خاطر در یکی از دیوارهای آن فتحعلی‌شاه قاجار با کلاه پوستی قجری به همراه ۱۰۱ نفر از فرزندان بلافضل و امیرزادگان او در دو ردیف به شرح زیر به تصویر کشیده شده بود:

در وسط این نقاشی چهره فتحعلی‌شاه قاجار و در طرفین راست و چپ او ۵۰ نفر از شاهزادگان بلافصل و در ردیف بعدی یا زیری ۵۱ یک نفر از امیرزادگان با لباس‌های رسمی و تشریفاتی دیده می‌شدند.

ج) عمارت سوم قسمت اداری و خدماتی عمارت بود و در آن وزرا، میرزاها و فراشان مستقر می‌شدند به‌همین خاطر مهرعلی نقاش باشی فتحعلی‌شاه قاجار را با کلاه زندیه به‌معنای وارث سرزمین و نظام اداری پادشاهان زندیه به‌خصوص کریم‌خان که مردم از او به نیکی یاد می‌کردند نقاشی نموده بود.^۱

در این قسمت به‌خاطر کارکرد اداری و عمومی کرباسی بزرگی ساخته شده بود تا ملاقات کنندگان با دیوانیان از آن به‌عنوان اتاق انتظار استفاده نمایند، سالنی که به هر کدام از اتاق‌های کارپردازی ورودی داشت و در ورودی هر کدام از اتاق‌های آن فراشان با چماق‌های نقره‌ای (ایشک آقاسی‌ها) نگهبانی می‌دادند، در طبقه بالای همین عمارت، شاه‌نشینی ساخته شده بود که از آن شاه برای ملاقات عمومی استفاده می‌کرد به‌قول معروف در این نقطه به قمی‌ها بار عام می‌داد.^۲

نگرانی سیاحانی از تخریب تدریجی این عمارت نشان می‌دهد از این کاخ به‌غیراز فتحعلی‌شاه به‌عنوان سازنده و کیکاوس میرزا پسر فتحعلی‌شاه حاکم قم و کاشان در سال‌های (۱۲۵۱-۱۲۴۱ هجری) به‌عنوان تکمیل‌کننده، کسی دیگر تا پیروزی انقلاب مشروطه که محمدباقر متولی‌باشی آن را به شرح زیر به مدرسه تغییر داد، کسی استفاده نکرده است. شاید دلیل آن را بتوان در اعتقادات اجتماعی مردم ایران در نحس و شوم بودن اشیاء ساختمان‌ها و حتی بعضی از حیوانات و افراد خاص جستجو نمود.^۳ به‌خصوص آن که کیکاووس میرزا به‌علت بحران سیاسی ناشی از مرگ فتحعلی‌شاه و شورش شاهزادگان برعلیه جانشین او محمدشاه با توقیف اموال از حکومت قم عزل گردید.

۵. مدرسه باقریه

انقلاب مشروطه ایران مثل بسیاری از انقلاب‌های دیگر موافقان و مخالفانی داشت، موافقان انقلاب را یکی از عوامل اصلی برون‌رفت کشور از چندین قرن استبداد، فساد و عقب‌ماندگی و مخالفان آن را وسیله‌ای در دست اجانب برای مبارزه با سنت‌های دینی می‌دانستند و هر کدام از آنها برای مبارزه با رقبای سیاسی خود انجمن‌های گوناگونی را در تهران و بعضی از شهرهای بزرگ تشکیل داده بودند.

شهر قم نیز به‌دلایلی چون حضور روحانیون موافق و مخالف و نزدیکی به کانون مبارزات یعنی طهران، درگیر منازعات انقلاب بود؛ حتی در این راستا موافقان انقلاب برای آماده‌سازی اعضای انجمن در بستر رودخانه قمرورد برنامه‌هایی چون آمادگی دفاعی اجرا می‌کردند. در مقابل مخالفان مشروطه نیز با محوریت تولیت وقت آستان مقدس حاج محمدباقر متولی‌باشی به ایذا و اذیت آنها می‌پرداختند. اما بعد از پیروزی انقلاب وضعیت موافقان و مخالفان نه‌تنها در قم بلکه در کل کشور دگرگون گردید به‌قول معروف ورق برگشت و این بار مشروطه‌خواهان بسیاری از مخالفان از جمله متولی‌باشی را به‌عنوان ضدانقلاب به قریه لواسان تهران تبعید کردند.

۱. مهرعلی نقاش از نقاشان چیره‌دست دوره فتحعلی‌شاه قاجار بود، او نقاشی‌های خود را که بیشتر شاه و شاهزادگان قاجاری می‌باشند در بین سالهای ۱۲۱۰ تا ۱۲۴۵ به تصویر کشیده است.

۲. در این قسمت بعد از تغییر و تحولات کتابخانه سابق مدرسه فیضیه ساخته شد و در حال حاضر یکی از مدرّس‌های مدرسه فیضیه می‌باشد.

۳. این موضوع از روزگاران گذشته در زندگی مردم نقش ایفاء کرده حتی در تاریخ ایران منجم‌باشی‌ها برای تعیین ساعت سعد و نحس ایام استخدام می‌شدند.

در این میان مرحوم شیخ محمدحسن استاد^۱ از علمای قم و از مشاوران متولی‌باشی در مقام مشورت به متولی‌باشی پیشنهاد کرد که شما بیاید با آرمان مشروطه‌خواهان که همانا ترویج فرهنگ عمومی است همراهی کنید تا ما بتوانیم وسایل استخلاص و بازگشت را فراهم کنیم شیخ ساخت مدرسه را پیشنهاد می‌کند، او قبول می‌کند به نام خود مدرسه مبارکه باقریه^۲ را که باید آن را خون‌بهای آزادی‌خواهان مشروطه نامید تأسیس می‌نماید.

به‌همین منظور ابتدا با اجاره منزل حاج محمدرضا بیگی در کوچه پشت باره (پشت مزار ابن باویه)^۳ و در مرحله بعد در ساختمان عمارت مجلل شاهی مدرسه‌ای به نام باقریه افتتاح گردید. مدرسه تازه تأسیسی که با مشکلاتی همراه بود به‌غیر از کمبود وسایل آموزشی سنت‌گرایان و مکتب‌داران با شایعه‌سازی مزاحم معلمین و دانش‌آموزان مدرسه می‌شدند. آنها سعی می‌کردند والدین را از مفاد آموزشی جدید بترسانند حتی میز و نیمکت و زنگ مدرسه را به‌عنوان ناقوس کلیسا و مظاهر بی‌دینی معرفی می‌کردند، با این وجود مدرسه با کمک‌های معنوی و مالی تولیت‌های آستانه محمدباقر متولی‌باشی و ابوالفضل مصباح (تولیت) به مدت پنجاه سال تداوم حیات داد و دانش‌آموزان زیادی چون سید مصطفی موسوی خمینی فرزند ارشد امام خمینی (ره)، آیت‌الله العظمی محمدعلی گرامی (دامت‌عزه)، آیت‌الله محقق دمداد، آیت‌الله هاشم رسولی محلاتی، دکتر محمود شریعت (یکی از بنیان‌گذاران علم بهداشت محیط‌زیست در ایران) و بسیاری دیگر از رجال سیاسی و علمی را تحویل جامعه داد.

در ادامه این تغییرات برای عمارت شاهی سرنوشت دیگری رقم خورد، این بار در سال ۱۳۳۳ خورشیدی آیت‌الله بروجردی (رحمه‌الله علیه) تصمیم گرفت در کنار حرم حضرت معصومه (س) مسجد باشکوهی را به‌جهت برگزاری مراسمات مذهبی و تدریس علوم دینی احداث نماید، ولذا به‌همین منظور در ابتدا با موافقت وراث آیت‌الله محمدحجت نجفی تبریزی (ره) زمین خریداری شده از آقای رضا تاجر قمی معروف به آهنجی به آیت‌الله بروجردی واگذار گردید و در مرحله بعد با موافقت آستان مقدس ساختمان‌های فرسوده ضلع غربی حرم مطهر به نام خانه‌های محمدعلی‌شاهی و عمارت فتحعلی‌شاهی را تخریب و برای ساخت مسجد اعظم فعلی قم تحویل دست اندرکاران ساخت گردید و کماکان محلی فراهم گردید تا از شبستان‌های آن بزرگان علوم دینی، چون حضرات امام خمینی، گلپایگانی، اراکی، بهالدینی، جوادی آملی، مکارم شیرازی، وحید خراسانی، علوی بروجردی و غیره برای تدریس علوم دینی استفاده نمایند.

نقطه جالب‌توجه در تخریب عمارت، برش قطعات نقاشی‌های این عمارت توسط مهندس ایزمئو (جیراوند، ۱۳۹۷: ۵۵) و انتقال آن به مقبره شاه سلیمان صفوی در آستان مقدس و بعد از آن به ساختمان مجلس، موزه گلستان و سرانجام به موزه بهارستان دانشگاه تهران می‌باشد.

۶. نتیجه

آثار تاریخی، هنری و فرهنگی هر کشوری نشان‌دهنده قدمت، اصالت و زیبایی تمدن آن کشور است، آثاری که کشورهای جهان سعی دارند با ثبت تعداد بیشتر از این نوع آثار در سازمان فرهنگی یونسکو به آن مباحثات نمایند. عمارت فتحعلی‌شاهی شهر قم با توجه به توضیحات ارائه‌شده و نقاشی‌هایی که از آن باقی مانده، یکی از چندصد آثار

۱. استاد حسن قمی معروف به معمار از مهندسين بزرگ کشور به‌شمار می‌آید از شاهکارهای معماری این مرحوم می‌توان به صحن حضرت امام رضا (ع) (صحن اتابکی سابق) و تیمچه بازار شهر قم اشاره کرد، استاد حسن علاوه بر این از علمای قم به حساب می‌آمد و به قسمتی از اشعار او در کتاب قمین اشاره شده است.

۲. این نام از نام مرحوم محمدباقر متولی‌باشی آستان اخذ شده است.

۳. مدرسه فعلی حضرت آیت‌الله سید رضا گلپایگانی و خانه قدیمی محمدباقر متولی‌باشی در خیابان ارم قم جنب مقبره ابن باویه.

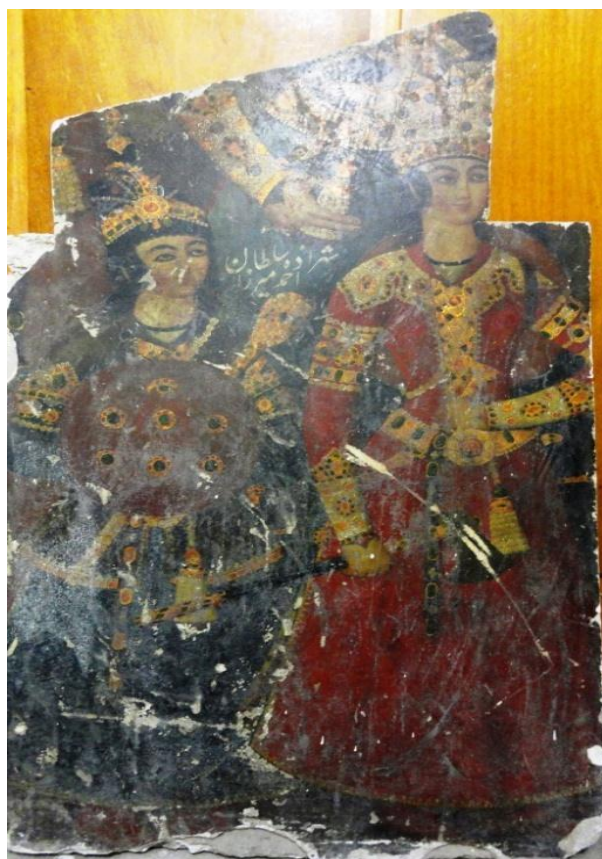
تاریخی است که امروزه ما فقط می‌توانیم با نوشتن مقاله یاد آنها را زنده نگه‌داریم، عمارت مجللی که اگر باقی می‌ماند می‌توانست به‌عنوان ساختمان موزه استان در جذب زائر، توریسم و حتی پژوهشگر ایرانی و خارجی منبع درآمد فرهنگی و مادی استان به‌شمار آید، اگرچه با نظر تولیت وقت استان مقدس مرحوم ابوالفضل تولیت و حضرت آیت‌الله العظمی بروجردی (قدس سره شریف) با تبدیل عمارت به مسجد، خدمات گران‌بهایی به جهان اسلام حاصل شده، ولیکن این موضوع منافاتی با حفظ آثار تاریخی ندارد. به‌ویژه آنکه در حال حاضر بعضی از کشورهای جدید مثل بعضی از کشورهای خلیج فارس به تبعیت از کشورهای استعماری در قرون گذشته درصدد هستند با خرید آثار عتیقه تمدن‌های کهن برای موزه‌های پرزرق‌وبرق‌شان چون موزه لوور دبی هرچه‌بیشتر به صنعت توریسم کشورشان کمک نمایند.

سپاسگزاری

در پایان لازم است از همکاران مرکز اسناد و جناب آقای یوسف‌زاده، کارشناس موزه استان مقدس به خاطر همکاری در تدوین این مقاله تشکر و قدردانی نمایم.

تصویر شماره ۱: نقاشی‌های مهرعلی نقاش‌باشی فتح‌علی‌شاه در عمارت شاهی

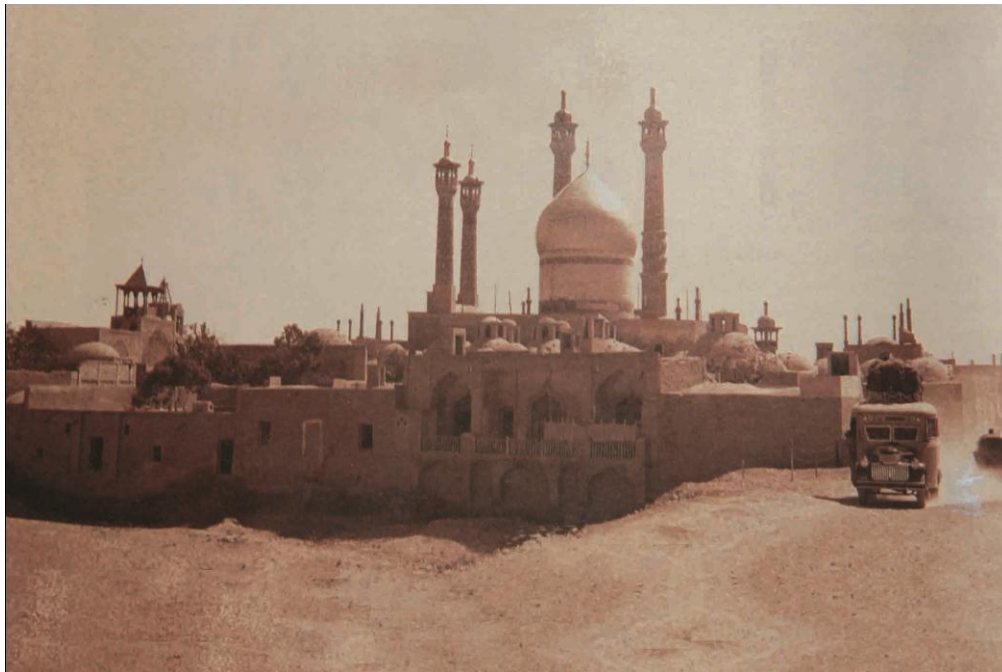
تصویر شماره ۲: نقاشی‌های مهرعلی نقاش‌باشی فتحعلی‌شاه در عمارت شاهی

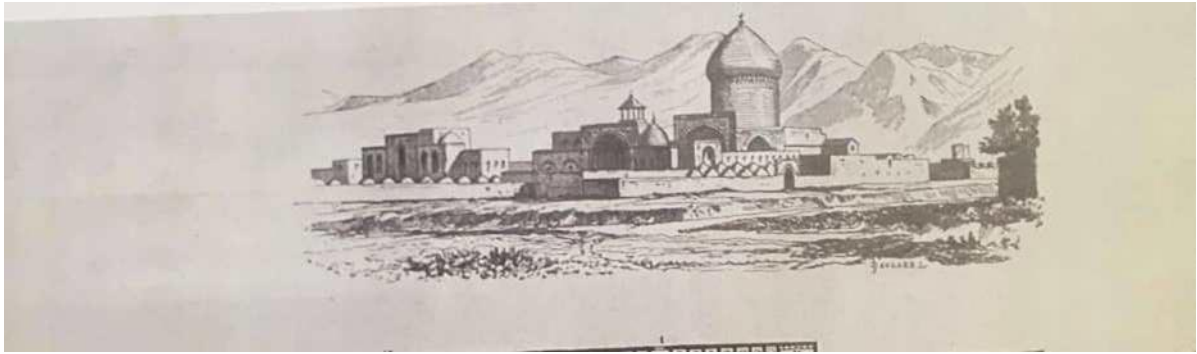
تصویر شماره ۳: نقاشی‌های مهرعلی نقاش‌باشی فتحعلی‌شاه در عمارت شاهی

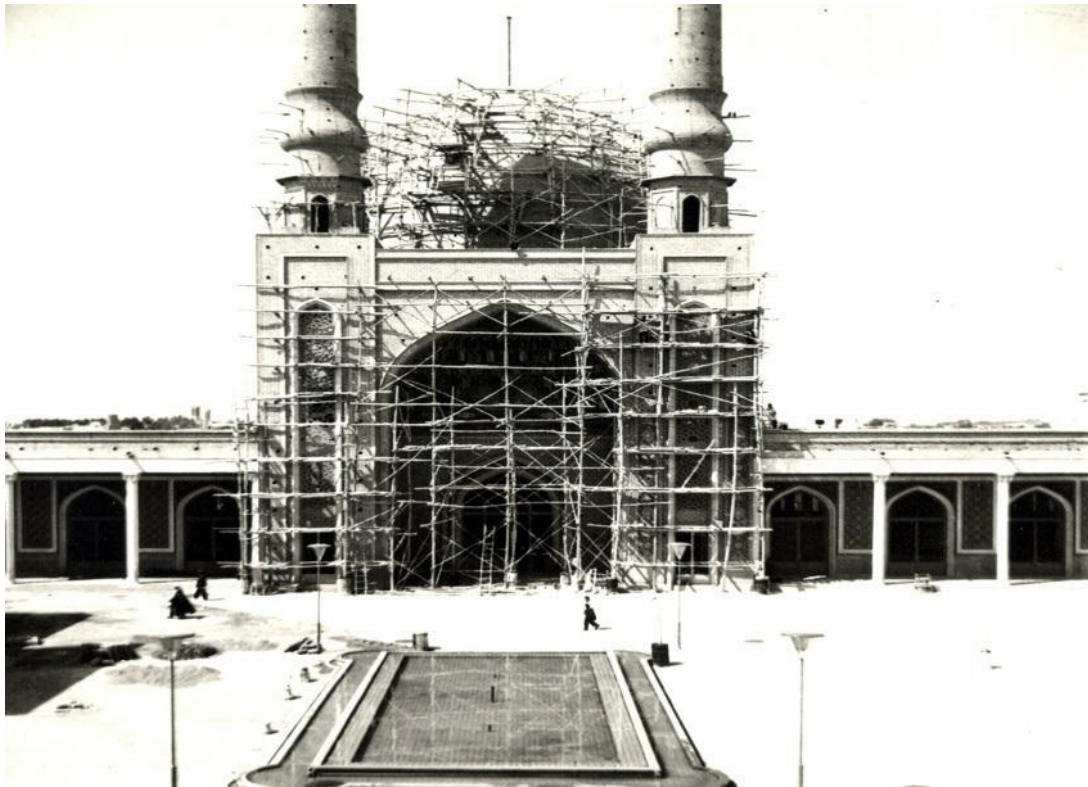
تصویر شماره ۴: تصاویر فتحعلی‌شاه و شاهزادگان قاجاری بر دیوار عمارت شاهی در موزه بهارستان.
(مرکز اسناد آستان مقدس حضرت معصومه (س)، شماره سند: ۱۲/۸۷۲۵)

تصویر شماره ۵: تصویر عمارت فتحعلی‌شاهی از طرف خیابان اراک قبل از ساخت مسجد اعظم،
(مرکز اسناد آستان مقدس حضرت معصومه (س) شماره سند: ۱۱/۱۸۱۵)

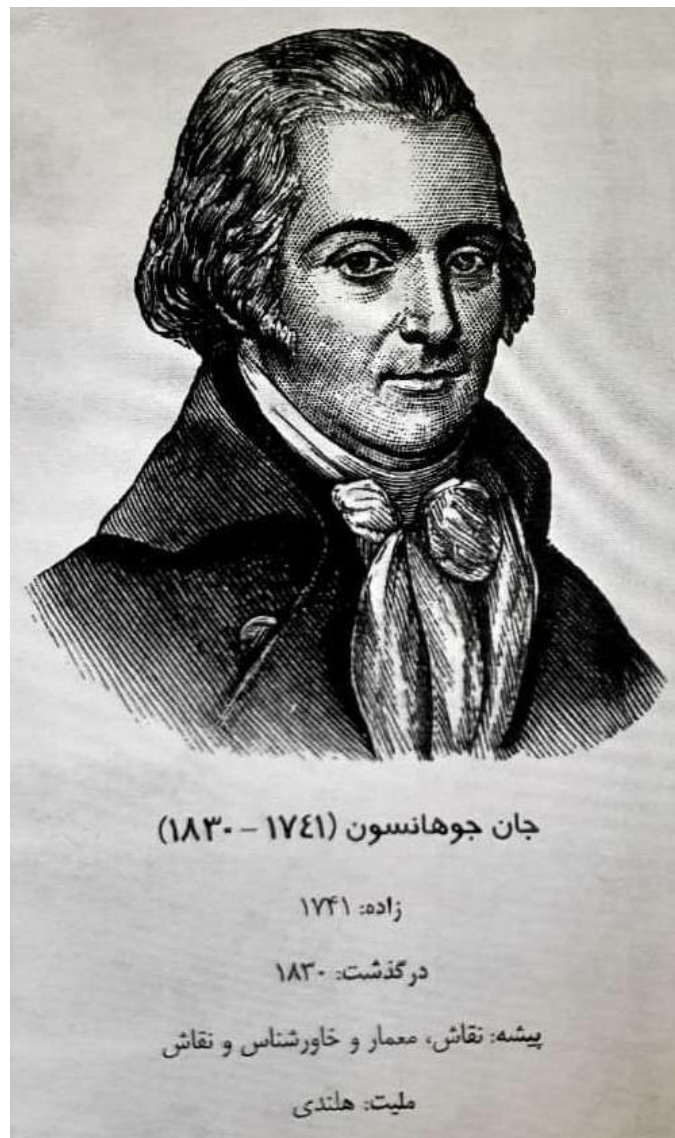

تصویر شماره ۶: قدیمی‌ترین تصویر از عمارت شاهی که توسط جان جوهانسون، نقاش هلندی نقاشی شده است.

تصویر شماره ۷:

تصویر مسجد اعظم به‌هنگام ساخت در سال ۱۳۳۸،
مرکز اسناد آستان مقدس حضرت معصومه (س)، سند شماره ۱۲/۴۳۱۵.

تصویر شماره ۸: طراحی چهره جان جوهانسون، نقاش و معمار هلندی.

تصویر شماره ۹: معلمان و مستخدمان مدرسه باقریه قم در محل عمارت شاهی که بعد از مشروطه شکل گرفت

وزارت فرهنگ

اداره کل باستانشناسی

شماره

تاریخ

.....

وزارت دارائی

مختلف بنامه شماره ۱۰۸۰۴ / ۱۰۸۰۳ / ۲۶ موضوع تعمیرات تالار نقاشیهای تجمعیهای مجاور مدرسه فیضیه واقع در شهرستان قم اطلاع میدهد تالار منوره که از ابنیه مطبقی دوره ناجاریسه است مانند مقبره های حلاطین متعدد در سلسله منوره که در آستانه حضرت معصومه واقع شده در تصرف تولیت آستانه قم است و تعمیرات ضروری آنجا توسط اداره آستانه انجام داده میشود لکن تعمیرات حفظ و هیانت نقاشیهای قدیمی آن مورد نظر بازرسی نخست وزیر واقع گشته که بایستی تحت نظر اداره کل باستانشناسی و استادان فن انجام پذیرد و چون تعمیرات نقاشیهای منوره مستلزم مخارج زیادی است که از ماده ۴۶ و اعتبارات اوقافی مقدور و میسر نباشد بنابراین در صورتیکه تعمیر نقاشیها باید انجام گردد دستگاه باعتبار مخصوص که معمولاً جهت ابنیه و مقبره های حلاطین تعمیرات داده میشود خواهد بود نسبت به نظافت و مرابعت تالار فوق الذکر طبق گزارش آقای مهندس مدیر موزه آستانه قم اقدام لازم شده نظر بازرسی نخست وزیر از این بابت تأیید گردیده است .

وزیر فرهنگ

سواء جهة مزید اطلاع اداره استانه قم ارسال میگرد .

رئیس اداره کل باستانشناسی

تصویر شماره ۱۱: درخواست اداره باستان‌شناسی از وزارت دارایی جهت اختصاص بودجه برای نگهداری نقاشی‌ها، (مرکز اسناد آستان مقدس حضرت معصومه (س))

دفتر حضرت مصوۃ سلام اللہ علیہا

نحو

[illegible]

تصویر شماره ۱۲: صورت جلسه تعیین حدود حرم مطهر؛
(مرکز اسناد آستان مقدس حضرت معصومه (س)).

تاریخ ماه ۱۳۲۲
شماره ۹۷۰ پیوست
۵/۲۷

۲۳۷۲

وزارت فرهنگ

(اداره فرهنگ شهرستان قم)

دفتر استانه مقدسه

عمارت متروکه واقع در مجاورت مدرسه فیضیه که دارای نقاشیهای جالب توجه و آثار تاریخی مهمی است و صیانت آن ضرورت دارد چون از موقوفات استانه بشمار و حفظ بنا و نگهداری آن بعهده تولیت استانه مقدسه میباشد و نظافت و انجام تعمیرات لازمه آن مورد نظر اداره کلی باستانشناسی وزارت فرهنگ است مقتضی است دستور فرمایند قبلاً برای تنظیف عمارت مذکور اقدام و سپس تعمیرات لازمه راجع به نظرنمایند فنی باستانشناسی انجام و از نتیجه تصمیم متخذه این - اداره را آگاه سازند تا گزارش شود. ف

زلف رئیس فرهنگ قم . شایخ

۷۶

تصویر شماره ۱۳: درخواست حفاظت نقاشیهای عمارت توسط اداره فرهنگ قم؛
(مرکز اسناد آستان مقدس حضرت معصومه (س)).

سند مصارف اندود کا کل بام عمارت شاہی کارخانہ مبلغ برقی ودکا ۱۱ ۱۳۱۱

تاریخ	مبلغ	جمع	امضاء
۲۷	۸	۸	
۲۸	۷	۷	
۲۹	۲	۲	
۳۰	۳۷	۳۷	
۳۱	۲۵۰	۲۵۰	
۱	۲	۲	
۲	۲۲۲۵	۲۲۲۵	
۳	۱	۱	
۴	۷	۷	
۵	۳۷۵	۳۷۵	
۶	۳۵۰	۳۵۰	
۷	۲۵۲۵	۲۵۲۵	
۸	۸	۸	
۹	۷	۷	
۱۰	۳۷۵	۳۷۵	
۱۱	۳۷۵	۳۷۵	
۱۲	۸	۸	
۱۳	۴	۴	
۱۴	۳۵۰	۳۵۰	
۱۵	۳۵۰	۳۵۰	
۱۶	۱۹	۱۹	
۱۷	۸	۸	
۱۸	۲	۲	
۱۹	۳۵۰	۳۵۰	
۲۰	۱۵۵۰	۱۵۵۰	
۲۱	۸	۸	
۲۲	۴	۴	
۲۳	۳۷۵	۳۷۵	
۲۴	۳۵۰	۳۵۰	
۲۵	۱۹۲۵	۱۹۲۵	
۲۶	۱۴۳۷۵	۱۴۳۷۵	
۲۷	۱۳۳	۱۳۳	
۲۸	۵۰۲	۵۰۲	
۲۹	۷۶۱۷۵	۷۶۱۷۵	

تصویر شماره ۱۴: سند هزینه کاه اندود عمارت فتحعلی شاہی در سال ۱۳۱۱،

(مرکز اسناد آستان مقدس حضرت معصومه (س)، شماره سند: ۴۰۳۸/۱۱)

سند

تولیت آستان مقدسه

§ (سند هزینه رسمی) §

شماره ۴۰۰۷۰ تاریخ ۱۱/۴/۱۳۳۳

توسط دفتر ثبت نام مبلغ ۱۰۰ ریال از بابت تمام قیمت اشیاء

مشروحه ذیل و اصل گردید

هزینه لزوم کارهای تعمیرات عمارت فتحعلی شاه در سال ۱۳۳۳	
۷۸۰	۱. بزرگ رستخیز در تعمیرات در دارالارباب
۱۵۵	۲. دراز دراز در تعمیرات در دارالارباب
۵۲۵	۳. اجرت کف و سقف در تعمیرات در دارالارباب
۵۸۵	۴. سقفی در تعمیرات در دارالارباب
۲۱۰	۵. سقفی در تعمیرات در دارالارباب
۲۱۰	۶. سقفی در تعمیرات در دارالارباب
۱۷۵	۷. سقفی در تعمیرات در دارالارباب
۷۱۴۰	جمع

امضاء گهرنده وجه مباشر مدیر دفتر

تصویر شماره ۱۵: سند هزینه تعمیرات فتحعلی شاهی، در سال ۱۳۳۳؛
(مرکز اسناد آستان مقدس حضرت معصومه (س)، شماره ۱۱/۸۵۷۲۱)

منابع

- احمدی زادگان، نرگس. (۱۳۹۳). قم در دوره صفوی، قم: زائر.
- جمراسی، احمد. (۱۳۹۳). پیشینه مردم‌شناسی شهر قم، قم: صفحہ نگار.
- جیراوند، مریم. (۱۳۹۷). کارکرد اجتماعی - فرهنگی و مذهبی وقف در قم در دوره قاجار، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه ادیان و مذاهب اسلامی، استاد راهنما دکتر حسین قریشی.
- صاحبی، محمدجواد. (۱۳۸۴). قم از نگاه بیگانگان، قم: زائر.
- فیض، عباس. (۱۳۲۴). جدی فروزان، قم: چاپخانه قم.
- قاضیها، فاطمه. (۱۳۸۱). سفرهای ناصرالدین شاه به قم، تهران: سازمان اسناد ملی.
- قمی، حسن بن محمد. (۱۳۸۴). تاریخ قم، ترجمه حسن ابن علی ابن حسن قمی، قم: زائر.
- موسوی خلخالی، سید نورالدین. (۱۳۸۶). ذکر اخبار دارالایمان قم در سیاحت‌نامه‌ها، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.